

20 Ρολάν Μπαρτ:

«Επιστήμη εναντίον λογοτεχνίας»*

Σε ό,τι αφορά την επιστήμη, η γλώσσα είναι απλώς ένα εργαλείο που την κάνει όσο το δυνατόν πιο διαφανή και ουδέτερη: η γλώσσα υποτάσσεται στο υλικό της επιστήμης (μέθοδοι, υποθέσεις, αποτελέσματα), το οποίο, όπως λέγεται, υπάρχει εκτός της γλώσσας και προηγείται αυτής. Από τη μια πλευρά και καταρχήν, υπάρχει το περιεχόμενο του επιστημονικού μηνύματος που είναι το παν, και από την άλλη και στη συνέχεια, η γλωσσική μορφή που επιφορτίζεται με την έκφραση αυτού του περιεχομένου και που είναι τελείως ασήμαντη. [...]

Ωστόσο για τη λογοτεχνία ή, σε κάθε περίπτωση, για εκείνη τη λογοτεχνία που έχει απελευθερωθεί από τον κλασικισμό και τον ανθρωπισμό, η γλώσσα δεν μπορεί πλέον να είναι το βολικό εργαλείο ή το ασήμαντο φόντο μιας κοινωνικής, συναισθηματικής ή ποιητικής «πραγματικότητας» που προϋπάρχει αυτής και που είναι δευτερεύουσα ευθύνη της γλώσσας να την εκφράσει, μέσω της υποταγής της σε κάποιους υφολογικούς κανόνες. Η γλώσσα αποτελεί το είναι της λογοτεχνίας, τον ίδιο τον κόσμο της: η λογοτεχνία, στο σύνολό της, περιέχεται στην πράξη της γραφής και όχι πια στις πράξεις του στοχασμού, της απεικόνισης, του λέγειν ή του αισθάνεσθαι. Από τεχνική άποψη, το «ποιητικό» (δηλαδή το λογοτεχνικό), όπως το όρισε ο Ρομάν Γιακόμπσον, αναφέρεται σε εκείνο το είδος μηνύμα-

τος που έχει ως αντικείμενό του όχι το περιεχόμενο αλλά την ίδια του τη μορφή. Από ηθική άποψη, μόνο μέσα από το πέρασμά της από τη γλώσσα μπορεί η λογοτεχνία να συνεχίσει να απελευθερώνει τις ουσιώδεις έννοιες της κουλτούρας μας, μία από τις οποίες είναι το «πραγματικό». Από πολιτική άποψη, η λογοτεχνία καθίσταται επαναστατική διακηρύσσοντας και δείχνοντας έμπρακτα ότι καμιά γλώσσα δεν είναι αθώα, ασκώντας αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «συνεκτική» γλώσσα. Έτσι, στις μέρες μας, η λογοτεχνία έχει αναλάβει μόνη της την πλήρη ευθύνη της γλώσσας, γιατί η επιστήμη, αν και έχει εν μέρει ανάγκη τη γλώσσα, δεν είναι, όπως η λογοτεχνία, μέσα στη γλώσσα. [...]

Καθώς αναδεικνύει ουσιαστικά έναν συγκεκριμένο τρόπο αντίληψης της γλώσσας, η οποία εκδιώκεται στη μία περίπτωση και υιοθετείται στην άλλη, η αντίθεση ανάμεσα στην επιστήμη και τη λογοτεχνία είναι ιδιαίτερα σημαντική για τον δομισμό. Συμφωνώ ότι ο όρος αυτός, που συχνά επιβάλλεται έξωθεν, χρησιμοποιείται σήμερα για να περιγράψει εντελώς διαφορετικά θεωρητικά προγράμματα, άλλοτε αποκλίνοντα και άλλοτε ακόμα και ανταγωνιστικά, και ότι κανένας δεν μπορεί να σφετεριστεί το δικαίωμα να μιλά εξ ονόματός του. Ο γράφων δεν ισχυρίζεται ότι το κάνει αυτό, αλλά διατηρεί τον σύγχρονο «δομισμό» μόνο στην πιο εξειδικευμένη και, κατά συνέπεια, πιο ουσιαστική εκδοχή του, χρησιμοποιώντας τον ως έναν τρόπο ανάλυσης των πολιτισμικών αντικειμένων, στον βαθμό που ο τρόπος αυτός έλκει την καταγωγή του από τις μεθόδους της σύγχρονης γλωσσολογίας. Αυτό σημαίνει ότι ο δομισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε με βάση το γλωσσολογικό πρότυπο, βρίσκει στη λογοτεχνία, η οποία είναι έργο της γλώσσας, ένα αντικείμενο που είναι κάτι περισσότερο από συγγενές: πρόκειται για δύο ομοιογενή πράγματα. Η σύμπτωσή τους δεν αποκλείει κάποια σύγχυση ή και σχάση, ανάλογα με το αν ο δομισμός αποβλέπει στη διατήρηση μιας επιστημονικής απόστασης ανάμεσα στον ίδιο και

* Roland Barthes, «Science versus Literature», *The Times Literary Supplement*, 28.9.1967, σ. 897-898.

το αντικείμενό του ή αν, αντίστροφα, δέχεται να συμβιβαστεί και να εγκαταλείψει την ανάλυση την οποία κομίζει σε αυτή την απεραντοσύνη της γλώσσας που σήμερα περνά μέσα από τη λογοτεχνία· εν ολίγοις, ανάλογα με το αν επιλέγει να είναι επιστήμη ή γραφή.

Μπορούμε να πούμε ότι ως επιστήμη ο δομισμός «βρίσκει τον εαυτό του» σε κάθε επίπεδο του λογοτεχνικού έργου. Πρώτον, στο επίπεδο του περιεχομένου ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, στο επίπεδο της μορφής του περιεχομένου, καθώς επιδιώκει να αναδείξει τη «γλώσσα» των ιστοριών που λέγονται, τη διάρθρωσή τους, τις μονάδες τους και τη λογική που τις συνδέει· εν ολίγοις, τη γενική μυθολογία στην οποία μετέχει κάθε λογοτεχνικό έργο. Δεύτερον, στο επίπεδο των μορφών λόγου. Λόγω της μεθόδου του, ο δομισμός δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην ταξινόμηση, στις ιεραρχίες και τις διατάξεις: το ουσιαστικό αντικείμενό του είναι η ταξινομία ή το διανεμητικό μοντέλο που κάθε ανθρώπινη δημιουργία, είτε πρόκειται για θεσμό είτε για βιβλίο, αναπόφευκτα επιβάλλει, μια και δεν μπορεί να υπάρξει κουλτούρα χωρίς ταξινόμηση. Ο λόγος ή το σύμπλεγμα των λέξεων που υπερβαίνει τη φράση έχει τις δικές του μορφές οργάνωσης· είναι και αυτός μια ταξινόμηση και μάλιστα μια σημαίνουσα ταξινόμηση. Από την άποψη αυτή, ο δομισμός έχει έναν σεβάσμιο πρόγονο, ο ιστορικός ρόλος του οποίου έχει υποτιμηθεί ή δυσφημιστεί για ιδεολογικούς λόγους – τη ρητορική, την εντυπωσιακή αυτή προσπάθεια μιας ολόκληρης κουλτούρας να αναλύσει και να ταξινομήσει τις μορφές της ομιλίας και να καταστήσει τον κόσμο της γλώσσας κατανοητό. Και, τέλος, στο επίπεδο των λέξεων. Η φράση δεν έχει μόνο κυριολεκτική ή ενδεικτική έννοια, αλλά και ένα πλήθος πρόσθετων σημασιών. Η λογοτεχνική λέξη είναι συγχρόνως μια πολιτισμική αναφορά, ένα ρητορικό πρότυπο, μια εσκεμμένα αμφίσημη εκφορά και μια απλή ενδεικτική μονάδα· έχει τρεις διαστάσεις που ορίζουν το πεδίο της δομιστικής ανάλυσης, οι στόχοι της οποίας είναι

πολύ ευρύτεροι εκείνων της παλιάς υφολογίας που θεμελιωνόταν σε μια εσφαλμένη ιδέα «εκφραστικότητας». Σε κάθε επίπεδο λοιπόν, είτε στο επίπεδο του επιχειρήματος είτε στο επίπεδο του λόγου είτε σε εκείνο των λέξεων, το λογοτεχνικό έργο προσφέρει στον δομισμό την εικόνα μιας δομής απόλυτα ομόλογης (αυτό προσπαθεί να αποδείξει η σύγχρονη έρευνα) με εκείνη της ίδιας της γλώσσας. Ο δομισμός γεννήθηκε από τη γλωσσολογία, και στη λογοτεχνία βρίσκει ένα αντικείμενο που γεννήθηκε και αυτό από τη γλώσσα. Μπορούμε να καταλάβουμε λοιπόν γιατί ο δομισμός φιλοδοξεί να θεμελιώσει μια επιστήμη της λογοτεχνίας ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, μια γλωσσολογία του λόγου, αντικείμενο της οποίας είναι η «γλώσσα» των λογοτεχνικών μορφών, η οποία συλλαμβάνεται σε πολλαπλά επίπεδα. [...]

Παρότι καινούργιος, ο στόχος αυτός δεν είναι ικανοποιητικός ή έστω επαρκής. Δεν αντιμετωπίζει το δίλημμα για το οποίο μιλήσαμε αρχικά και το οποίο υποβάλλει αλληγορικά η αντίθεση επιστήμης και λογοτεχνίας, στο μέτρο που η τελευταία προσλαμβάνει τη γλώσσα υπό το όνομα της γραφής, ενώ η πρώτη την αποφεύγει, παριστάνοντας ότι πιστεύει πως η γλώσσα αυτή είναι απλώς εργαλειακή. Κοντολογίς, ο δομισμός κινδυνεύει να γίνει μία ακόμη «επιστήμη» (πολλές δημιουργούνται κάθε αιώνα και κάποιες από αυτές είναι εφήμερες), αν δεν καταφέρει να θέσει στο επίκεντρο του προγράμματός του την πραγματική ανατροπή της επιστημονικής γλώσσας, αν δεν καταφέρει δηλαδή να «γράψει τον εαυτό του». Πώς θα μπορούσε να μην αμφισβητήσει την ίδια τη γλώσσα που χρησιμοποιεί για να γνωρίσει τη γλώσσα; Η λογική συνέχεια του δομισμού μπορεί να είναι μόνο η επανένωσή του με τη λογοτεχνία, όχι πλέον ως ένα «αντικείμενο» ανάλυσης αλλά ως δραστηριότητα της γραφής· ο δομισμός πρέπει να απαλλαγεί από εκείνη τη διάκριση η οποία προέρχεται από τη λογική και μετατρέπει το ίδιο το έργο σε μια γλώσσα-αντικείμενο και την επιστήμη σε μια μεταγλώσσα, και έτσι να αποποιηθεί το

απατηλό προνόμιο που η επιστήμη συνδέει με τον έλεγχο μιας δέσμιας γλώσσας.

Αυτό λοιπόν που πρέπει να κάνει ο δομιστής είναι να μεταμορφωθεί σε «συγγραφέα», σίγουρα όχι για να διδάξει ή να χρησιμοποιήσει το «περίτεχνο ύφος», αλλά για να ανακαλύψει εκ νέου τα κρίσιμα προβλήματα που ενυπάρχουν σε κάθε εκφώνημα, από τη στιγμή που αυτό δεν είναι τυλιγμένο στο βολικό νεφέλωμα των αυστηρά ρεαλιστικών ψευδαισθήσεων, που βλέπουν τη γλώσσα μόνο ως το μέσο της σκέψης. Η μεταμόρφωση αυτή, που πρέπει να παραδεχτούμε ότι είναι ακόμα πολύ θεωρητική, προϋποθέτει την αποσαφήνιση ή αναγνώριση κάποιων πραγμάτων. Πρώτον, η σχέση μεταξύ αντικειμενικότητας και υποκειμενικότητας ή, αν προτιμάτε, η θέση του υποκειμένου εντός του ίδιου του έργου του, πρέπει να πάψει να γίνεται αντιληπτή όπως στις αλκυονίδες ημέρες της θετικιστικής επιστήμης. [...] Κάθε εκφώνημα υποδηλώνει το υποκείμενό του, είτε το υποκείμενο εκφράζεται με μια φαινομενική αμεσότητα μέσω της χρήσης του «εγώ», είτε αναφέρεται έμμεσα ως «αυτός», είτε αποφεύγεται εντελώς με τη χρήση απρόσωπων συντάξεων. Η απρόσωπη σύνταξη είναι ένα καθαρά γραμματικό καμουφλάζ, που δεν κάνει τίποτα περισσότερο από το να ποικίλλει τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο συγκροτείται εντός του λόγου, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται στους άλλους, θεατρικά ή σαν ένα φάντασμα· η απρόσωπη σύνταξη συνεπώς αναφέρεται σε μορφές του φανταστικού. [...]

Επιπλέον, μόνο η γραφή –και αυτό είναι ένα πρώτο βήμα προς έναν ορισμό της– μπορεί να ασκήσει τη γλώσσα στην ολότητα της. Η προσφυγή στον επιστημονικό λόγο σαν να επρόκειτο για ένα εργαλείο σκέψης ισοδυναμεί με την παραδοχή ότι υπάρχει μια ουδέτερη κατάσταση της γλώσσας, από την οποία αναδύθηκαν, όπως τόσες και τόσες αποκλίσεις ή διακοσμήσεις, ορισμένες εξειδικευμένες γλώσσες, όπως για παράδειγμα η λογοτεχνική ή η ποιητική γλώσσα. Έχει υποστηριχτεί ότι η ουδέτερη αυτή κατάσταση θα μπορούσε να είναι ο κώδικας

αναφοράς για όλες τις «έκκεντρες» γλώσσες, οι οποίες θα ήταν απλώς οι υποκώδικές της. Ταυτίζοντας τον εαυτό του με αυτόν τον κώδικα αναφοράς ως βάση κάθε κανονικότητας, ο επιστημονικός λόγος διεκδικεί ένα δικαίωμα το οποίο η γραφή έχει καθήκον να αμφισβητήσει. Πράγματι, η έννοια της «γραφής» υποδηλώνει ότι η γλώσσα είναι ένα αχανές σύστημα, όπου κανένας κώδικας δεν έχει προνομιακή ή, αν προτιμάτε, κεντρική θέση, και όπου οι σχέσεις των επιμέρους τομέων διέπονται από μια «ρευστή ιεραρχία». Ο επιστημονικός λόγος πιστεύει ότι είναι ένας ανώτερος κώδικας· η γραφή από την πλευρά της φιλοδοξεί να είναι ένας καθολικός κώδικας που διαθέτει και δικές του καταστροφικές δυνάμεις. Αυτό σημαίνει ότι μόνο η γραφή μπορεί να συντρίψει το θεολογικό είδωλο που έχει επιβάλει η πατερναλιστική επιστήμη, να αντισταθεί στην κατατρομοκράτησή της από αυτό που εσφαλμένα εκλαμβάνεται ως «αλήθεια» του περιεχομένου και του συλλογισμού, και να διανοίξει και τις τρεις διαστάσεις της γλώσσας στην έρευνα, ανατρέποντας τη λογική, αναμειγνύοντας τους κώδικες, μετατοπίζοντας το νόημα, μέσω του διαλόγου και της παρωδίας. [...]

Υπάρχει, τέλος, ανάμεσα στην επιστήμη και τη λογοτεχνία ένα τρίτο πεδίο που η επιστήμη πρέπει να κατακτήσει εκ νέου, το πεδίο της απόλαυσης. Σε έναν πολιτισμό που έχει ανατραφεί εξολοκλήρου με τον μονοθεϊσμό και την ιδέα της αμαρτίας, όπου καθετί που έχει αξία κατακτάται με πόνο, η λέξη «απόλαυση» δεν ακούγεται και τόσο ευούινα· υπάρχει κάτι επιπόλαιο, επουσιώδες και ανολοκλήρωτο σε αυτή. [...] Ωστόσο, η «απόλαυση», όπως είμαστε σήμερα πιο έτοιμοι να παραδεχτούμε, υποδηλώνει μια ευρύτερη και σημαντικότερη εμπειρία από εκείνη της απλής ικανοποίησης ενός «γούστου». [...] Μόνο το μπαρόκ, ένα λογοτεχνικό πείραμα που δεν κέρδιζε ποτέ κάτι περισσότερο από την ανοχή της κοινωνίας μας, τουλάχιστον στη Γαλλία, τόλμησε ως ένα βαθμό να εξερευνησει αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί ερωτική διάσταση της γλώσσας. [...]

Αυτό που πρέπει ίσως να αναζητήσουμε σήμερα είναι μια μεταμόρφωση της συνείδησης, της δομής και των στόχων του επιστημονικού λόγου, σε μια εποχή, πάντως, που οι ανθρωπιστικές επιστήμες, καθιερωμένες πλέον και ανθηρές, δείχνουν να αφήνουν ολοένα και λιγότερο χώρο για μια λογοτεχνία που μονίμως κατηγορείται ως χιμαιρική και απάνθρωπη. Για να ακριβολογούμε: ο ρόλος της λογοτεχνίας είναι να *αναπαριστά* ενεργά στο επιστημονικό κατεστημένο ό,τι εκείνο *απαρνείται*, δηλαδή την κυριαρχία της γλώσσας. Και ο δομισμός πρέπει να είναι σε θέση να προκαλέσει ένα τέτοιο σκάνδαλο, γιατί, έχοντας πλήρη επίγνωση της γλωσσολογικής φύσης των ανθρωπινων τεχνουργημάτων, μόνο αυτός μπορεί σήμερα να θέσει εκ νέου το ζήτημα του γλωσσικού καθεστώτος της επιστήμης. Έχοντας ως αντικείμενο τη γλώσσα –όλη τη γλώσσα–, έχει φτάσει στο σημείο να αυτοπροσδιορίζεται συνοπτικά ως η μεταγλώσσα της κουλτούρας μας. Αλλά αυτό το στάδιο πρέπει να ξεπεραστεί, διότι η αντίθεση των γλωσσών-αντικειμένων και των μεταγλωσσών τους υπόκειται ακόμα, σε τελική ανάλυση, στο πατερναλιστικό μοντέλο μιας επιστήμης χωρίς γλώσσα. Καθήκον του δομιστικού λόγου είναι να γίνει απόλυτα ομοιογενής με το αντικείμενό του. Και μπορεί να εκπληρώσει επιτυχώς το καθήκον αυτό με δύο τρόπους που είναι και οι δύο εξίσου ριζοσπαστικοί: μέσω μιας εξαντλητικής τυποποίησης ή, αλλιώς, μέσω της «καθολικής γραφής». Σύμφωνα με τη δεύτερη πρόταση, αυτή που υποστηρίζουμε εδώ, η επιστήμη θα γίνει λογοτεχνία, στον ίδιο βαθμό που η λογοτεχνία, καθώς υφίσταται ολοένα και περισσότερο τις συνέπειες της ανατροπής των παραδοσιακών ειδών της ποίησης, της αφήγησης, της κριτικής και του δοκιμίου, είναι ήδη και ήταν πάντα μια επιστήμη. Αυτό που ανακαλύπτουν σήμερα οι ανθρωπιστικές επιστήμες σε κάθε πεδίο, κοινωνιολογικό, ψυχολογικό, ψυχιατρικό, γλωσσολογικό κ.λπ., η λογοτεχνία το γνώριζε ανέκαθεν. Η μόνη διαφορά είναι ότι η λογοτεχνία δεν το έχει πει, αλλά το έχει γράψει. Σε αντίθεση με την καθολική αλήθεια της

λογοτεχνίας, οι ανθρωπιστικές επιστήμες, που αναπτύχθηκαν καθυστερημένα ακολουθώντας τον αστικό θετικισμό, εμφανίζονται ως τεχνικά άλλοθι τα οποία προτάσσονται από την κοινωνία μας προκειμένου να διατηρήσει ζωντανό τον μύθο ότι υπάρχει μια θεολογική αλήθεια η οποία διατηρεί την αλαζονική, και ψευδεπίγραφη, ελευθερία της από τη γλώσσα.